

СКЛАДНІ НЕЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ У ТВОРАХ М. РИЛЬСЬКОГО

У статті проаналізовано основні підходи до проблеми ускладнення складного речення, критерії для окреслення типів складних неелементарних речень, як окремого виду предикативних одиниць, подано найбільш відомі класифікації таких синтаксичних одиниць (на матеріалі творів М. Рильського)

Питання про кваліфікацію так званих складних неелементарних, або ускладнених, речень є досить актуальним і вимагає особливої уваги, оскільки складні речення, яким властива різноманітна ускладненість граматичних зв'язків між предикативними частинами, надзвичайно поширені в усному та писемному мовленні. До вивчення цієї проблеми звертаються у своїх працях такі мовознавці, як І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, К.Ф. Шульжук, М.В. Мірченко, Н.В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська та ін. Мета нашого дослідження – вивчити та проаналізувати основні підходи до проблеми ускладнення складного речення. Завдання цієї статті полягає в узагальненні специфічних особливостей складних неелементарних речень різних типів на матеріалі творів М. Рильського.

Для створення поетичної картини М. Рильський, як майстер художнього слова, використовує всі можливі синтаксичні побудови, зокрема й ускладнені складні речення різних типів, тему його твори є багатющим джерелом для дослідження синтаксичних одиниць.

Складні речення, що складаються з двох предикативних частин, поєднаних сурядним чи підрядним, сполучниковим чи безсполучниковим зв'язком, називаються елементарними складними реченнями. Проте частіше вживаються складні речення, до складу яких входять три і більше предикативних частин, поєднаних сполучниковим та безсполучниковим зв'язком у найрізноманітніших комбінаціях. Вони займають центральне місце в системі складних речень.

Останнім часом учені все частіше почали використовувати поняття "елементарне складне речення" й "неелементарне складне речення". Формально елементарним складним реченням є біпредикативна конструкція, що об'єднує компоненти на основі сурядного, підрядного чи недиференційованого зв'язку, подібні до простого речення. Формально ускладнене (неелементарне) складне речення вміщує мінімум три компоненти в можливих трьох різновидах внутрішніх зв'язків [1: 34].

І хоч у мовленні ці структури функціонують дуже широко, в українському мовознавстві вони залишаються досі малодослідженими.

У мовознавчій науці існують різні погляди на поняття "ускладнення складного речення". Б.М. Кулик, наприклад, до таких речень зараховував лише структури з сурядністю та підрядністю. "У складному реченні, – писав він, – складнопідрядні і складносурядні речення, комбінуючись, об'єднуються в одне синтаксичне більш складне ціле" [2: 317]. Більшість учених сходяться на тому, що складним багатокомпонентним ("багаточленним", "ускладненим") реченням є речення з різними типами зв'язку, тобто речення, які складаються більше ніж із двох предикативних одиниць. З певною долею умовності до складних багатокомпонентних конструкцій належить і період (розгорнутий вислів, який чітко розпадається на дві частини, що характеризуються єдністю змісту й чіткою ритмоінтонаційною організованістю), а також різні способи передачі чужого мовлення.

Н.В. Гуйванюк вважає, що поняття структурно-семантичного ускладнення складних речень є явищем суто синтаксичним. Воно пов'язане передусім з ускладненістю граматичних зв'язків між предикативними частинами складних речень, що призводить до видозміни їх структури [3: 16].

При кваліфікації складних ускладнених речень учені висувають різні критерії, зокрема, основним проголошується *кількісний* (три і більше предикативних одиниць) – цієї думки дотримуються І.Р. Вихованець, К.Ф. Шульжук, М.В. Мірченко, А.П. Грищенко. Говорячи про "статус так званих складних речень ускладненого типу", А.П. Загнітко покликається на чеських дослідників Л. Двонча та Й. Грбачека, які пропонують при визначенні ускладнених складних речень як синтаксичних утворень вважати провідним суто синтаксичний критерій, оскільки "кількісний критерій не відображає сутності самого речення", хоч може виступати домінуючим. А.П. Загнітко вважає більш доцільним "розглядати ускладнення структури лише на тлі визначальних сполучникових типів зв'язку – сурядності або підрядності" [4: 334].

Більш суттєвими є звичайно ознаки структурно-граматичні характер синтаксичного зв'язку (однотипний і неоднотипний зв'язок) між частинами, їхня структурно-семантична однорідність і неоднорідність, рівень семантичної розчленованості компонентів складної конструкції загальна структурна схема речення.

Потрібно сказати, що у визначенні критеріїв для окреслення типів складних синтаксичних конструкцій немає чіткості. Як немає чіткого розуміння принципів ускладнення структури складного речення.

Дехто з мовознавців вважає що структурно-семантичне ускладнення, хоч і означає розвиток структури того чи іншого типу складного речення, проте не призводить до виникнення абсолютно нових семантико-синтаксичних зв'язків та відношень [5: 331; 6: 172].

Такий підхід заперечує дослідник багатокомпонентних складних речень К.Ф. Шульжук, вважаючи, що складне неелементарне речення має ознаки складного речення мінімальної будови і, будучи складнішим утворенням, має такі ознаки, які відсутні в складному елементарному реченні: мінімум два сполучні засоби;

різні види підрядного зв'язку; більшість їх можна ускладнити новими предикативними одиницями; переважна частина цих речень має багатомірну структуру, зовнішній і внутрішній рівні членування; семантична структура цих конструкцій складніша, ніж в елементарних складних реченнях, що пов'язане з ієрархічними відношеннями [7: 216]

На думку Н.В. Гуйванкж та О.В. Кульбабської, структуру ускладнених складних речень формують такі фактори:

протиставлення *сполучникового та безсполучникового зв'язку*, кожен з яких має свою специфіку в передачі диференційованих чи недиференційованих (при безсполучниковому зв'язку) відношень, поєднання сполучникового і безсполучникового зв'язку є одним з основних критеріїв структурно-семантичного ускладнення складного речення;

протиставлення сполучникового *сурядного і підрядного зв'язку* як граматично рівноправного і граматично підпорядкованого; на основі сурядного й підрядного зв'язку виникають неоднопланові (внутрішньо диференційовані) відношення;

протиставлення *відкритості/закритості структури* в межах складносурядних та складних безсполучникових речень; відкриті структури становлять незамкнений ряд предикативних одиниць, а закриті структури відзначаються взаємозалежністю двох предикативних частин та різних семантико-синтаксичних відношень;

протиставлення *однотипності/різномісності семантико-синтаксичних відношень* при відкритій структурі; ускладненими будуть складносурядні речення відкритої структури з різнотипними відношеннями; однотипність синтаксичного зв'язку і семантичних відношень, що передаються складними реченнями, на думку авторів, не порушує їх елементарності, не ускладнює їх ні з боку структури, ні з боку семантики, як-от *Ми збирали з сином жолуді дубові, І про день майбутній я казав синкові, І пливли багрові хмари в вишині І співала осінь весняні пісні!* (М. Рильський) [3: 18].

К.Ф. Шульжук звертає увагу на співвідношення між синтаксичними зв'язками в складних багатокомпонентних реченнях, де часто наявні ведучі та підпорядковані синтаксичні зв'язки, тобто такі речення мають один зовнішній (основний) рівень членування й один чи кілька внутрішніх (підпорядкованих).

Залежно від характеру сполучних засобів на зовнішньому та внутрішньому рівнях членування дослідник виділяє шість основних комбінацій синтаксичних зв'язків, що охоплюють усі типи складних сполучникових багатокомпонентних речень: підрядний – сурядний; сурядний – підрядний; підрядний – підрядний; сурядний – сурядний; підрядний – підрядний, сурядний; сурядний – підрядний, сурядний (складносурядні багатокомпонентні конструкції; складнопідрядні багатокомпонентні речення; складні сполучникові речення з різними видами зв'язку; складні безсполучникові багатокомпонентні речення; складні сполучниково-безсполучникові речення) [7: 215]. Подібна класифікація складних багатокомпонентних речень відзначена і в інших авторів, зокрема І.Р. Вихованця, А.П. Грищенка.

Найбільш повною, на нашу думку, є класифікація складних речень ускладненої структури, запропонована Н.В. Гуйванюк та О.В. Кульбабською.

Враховуючи названі критерії формування ускладнених складних речень та беручи до уваги те, що граматична специфіка будь-якого складного речення виникає внаслідок складної взаємодії структурних одиниць (предикативних частин), автори виділяють такі основні їх типи:

ускладнені речення з одним видом синтаксичного зв'язку:

- ускладнені складносурядні речення:

а) відкритої структури з різнотипними відношеннями, напр.: *Хоч би злочинні гордоці чола, Хоч би Кармен привабливо пройшла і задзвеніли п'яні кастаньєти!* (М. Рильський);

б) відкритої і закритої структури з різнотипними відношеннями, напр.: *Я натовився від екзотики, Від хитро вигаданих слів, – а на вербі срібляться котики, і став холодний посинів* (М. Рильський);

в) трикомпонентні складносурядні речення закритої структури, напр.: *Не тільки жайворонки нас, мене й товаришів, стрічали, але й гречки в той самий час рожевим голосом співали, а ми все йшли й не помічали оцю красу в ранковий час* (М. Рильський);

- ускладнені складнопідрядні речення:

а) з послідовним підрядним зв'язком, напр.: *Находила найтяжча праця і людям найдорожчі дні, коли з природою змагаться так радісно в отій борні, що називається жнивими, - сказавши простими словами* (М. Рильський);

б) з супідрядним зв'язком, напр.: *Хто сіє хліб, хто ставить дім, хто створює поему, – той буде предком дорогим нащадкові своєму* (М. Рильський);

в) з супідрядно-послідовним зв'язком, напр.: *Зірву зо стін малюнки і квітки, Дешево розметаю позолоту, Щоб вийшов день, високий і стрункий, Як каменярь виходить на роботу, Щоб жєст руки, розмірено скупий, Валив каміння і ламав стовпи* (М. Рильський);

- ускладнені складні безсполучникові речення:

а) відкритої і закритої структури, напр.: *Є й досі люди: вітер і ліси Одбилися у їх очах жорстоких, В них пережукуються голоси, Загублені у давніх, сивих роках* (М. Рильський);

б) закритої структури з різнотипними відношеннями, напр.: *Розіллються ріками скрипки, Килимом простеляться метали – Так мені й синкові щебетали На тугому дроті ластівки* (М. Рильський);

ускладнені речення з різними видами синтаксичного зв'язку:

а) речення з сурядним та підрядним зв'язком, напр.: *Як хочеш від людей шаноби, Любов і гнів бери у путь, а то лиш допотопні сноби твою поезію приймуть* (М. Рильський);

б) речення з сурядним та безсполучниковим зв'язком, напр.: *В чорнім горі й журі віру нашу не підтяти: Умирають матері, та не вмере ніколи Мати* (М. Рильський);

в) речення з підрядним та безсполучниковим зв'язком, напр.: *Все записуй в серці молодому, буде це як знахідка тобі, коли в старість прийдеш ти додому, як у гавань тиху кораблі* (М. Рильський);

г) речення з сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язком, напр.: *Народи й царства мруть, міняються віки, І там, де чабани дрімали супокійно, Зростають городи, киплять криваві війни, В змаганні вічному шаліє смертний люд!* (М. Рильський)[3: 19].

Питання про структурно-семантичне ускладнення складного речення по-новому розглядається з урахуванням напрацьовань у галузі семантичного синтаксису.

Як вважає І.Р. Вихованець, порівняно з елементарною й неелементарною формально-синтаксичною структурою семантико-синтаксична структура складного речення має багатомірну організацію. Семантичне складним реченням можна визнати тільки таку синтаксичну конструкцію, у якій наявні принаймні два предикати з притаманною їм валентністю, тобто хоча б два елементарних простих речення, між якими встановлюються відповідні семантико-синтаксичні відношення. У семантичне неелементарних складних реченнях об'єднано понад два елементарних простих речення.

Із погляду семантичної елементарності/неелементарності може втрачатися відмінність між складними і простими у формально-синтаксичному плані реченнями. Нерідко одне з вихідних семантичне елементарних простих речень набуває у структурі складного речення форми словосполучення (звороту) або синтаксеми. Визначальним у семантико-синтаксичній кваліфікації речення виступає тип семантико-синтаксичних відношень, притаманний складному реченню. Наприклад, в елементарному з формально-синтаксичного боку реченні *Лягла зима Завіяло дороги Тремтять хати від холоду* (М. Рильський) наявна причинова синтаксема *від холоду*, що вказує на формування цього семантично складного речення з двох семантично елементарних простих речень. Проте ядром складного речення є складні як із формально-синтаксичного, так і семантико-синтаксичного погляду конструкції [8: 294].

Учені сходяться на думці, що ускладнене складне речення - окремих тип синтаксичних одиниць, що займає проміжне місце між складним реченням і надфразною єдністю (тобто поєднанням кількох самостійних речень, об'єднаних тематично та змістом). Семантику складного речення не можна розглядати як "суму значень" частин, важливу роль при цьому відіграє характер семантико-синтаксичних відношень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій. – Луцьк: Вежа, 2001.-340с.
2. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. – К.: Рад. шк., 1961. – Ч.2.-287с.
3. Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок. – Чернівці: Рута, 2003. – 145 с.
4. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк: Дон. НУ, 2001.– 663 с.
5. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української мови. – К., 1995. – 399 с.
6. Белашапова В.А. Современный русский язык. Синтаксис. – М.: Высш. шк., 1977. – 248 с.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 408 с
8. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
9. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933 / Упорядник Ю. Лавріненко. – К.: Смолоскип, 2004 – 992 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.10.2006 р.

Вольская Ю.В. Сложные неэлементарные предложения в произведениях М. Рильского.

В статье проанализированы основные подходы к проблеме осложнения сложных предложений, критерии для определения типов сложных неэлементарных предложений, как отдельного вида предикативных единиц; поданы наиболее известные классификации таких синтаксических единиц (на материале произведений М. Рильского).

Volska Yu. V. Compound non-elementary sentences in the works of M. Rylskiy.

In the article the main approaches to the problem of the compound sentence complication, the criteria for the determination of the types of the compound non-elementary sentences as a separate kind of predicative units are analysed. The article presents the most well-known classifications of such syntactic units (on the material of works by M. Rylskiy).